

Валентина Александрова

старший викладач

(Київ, Україна)

Секція Філологічні науки

(Методика викладання мови та літератури)

Удосконалення технологій навчання української мови на текстовій основі та формування комунікативної вправності учнів

У статті розглядаються різні аспекти вивчення української мови в середній школі, пропонуються різноманітні методичні прийоми вивчення предмета через розвиток навичок зв'язного мовлення, реалізацію мовних правил через текст, формування мовного чуття і образного мислення; дається визначення поняття текст, називаються та пояснюються основні принципи викладання української мови в різних режимах реальної комунікації.

Ключові слова: українська мова, методи, прийоми, технології роботи з текстом, завдання лінгвістичного аналізу, створення і розуміння тексту, комунікативна вправність учнів, інтегративність, дискурс і вербальна комунікація, багаторівневність, креативність.

Українська мова як шкільний предмет в основній школі вивчається в трьох аспектах: теорія мови; орфографічні та пунктуаційні правила; розвиток мовної культури. Традиційно пріоритетним у школі вважається вивчення мовних правил (орфографія, пунктуація). Разом з тим останнім часом у методичній літературі можна зустріти і інший підхід до вивчення даного предмета. Розвиток навичок зв'язного мовлення у багатьох методичних документах і програмах на сьогодні постулюється як провідний напрям. Але, на жаль, ця теза поки що повною мірою не реалізується в шкільній практиці. Розвиток зв'язного мовлення досі не є основою навчання, а є своєрідним додатком до основного курсу.

Формування навичок грамотної мови на даний час не стільки здійснюється на практиці, скільки декларується в програмних методичних документах. Як показують дослідження психологів, збільшився відсоток дітей з недостатньо розвиненим логіко-понятійним апаратом, але добре розвиненим образним мисленням. Необхідно розробити такі методики викладання, які будуть ефективні в роботі і з такими учнями.

Останнім часом багатьма словесниками пропонується об'єднати перераховані вище аспекти вивчення мови, зробивши основним об'єктом розгляду на уроці української мови текст, оскільки саме в тексті відбувається реалізація мовних правил. Слід наочно показати учневі, як кожен мовний рівень (фонетика, лексика, морфологія, синтаксис) допомагає створювати і розуміти текст. Такий підхід сприятиме розвитку та формуванню мовного чуття і природної

грамотності. У зв'язку з тим, що абсолютна грамотність більшості людей не потрібна (за винятком коректорів, редакторів і т. д.), оптимально, щоб випускник мав «природну» грамотність, тобто вмів грамотно записувати свої власні тексти.

Увага дослідників тексту спрямована на визначення цього поняття, однак єдиного тлумачення тексту не існує. Ось що пише про нього дослідник А.В.Нікітіна : « Визначення тексту є актуальною проблемою для сучасної лінгводидактики. Що таке текст? Які його дидактичні можливості? Як працювати з текстом на уроках та в позаурочний час? Відомо, що текст є одиницею об'єднання мовних засобів у комунікації - предметом дослідження лінгвістики, психології, лінгводидактики та інших наук.

Аналіз різних визначень тексту дає змогу нам виділити такі його основні структурно-семантичні характеристики, що відповідають педагогічному дискурсу. Текст – це: ланка процесу комунікації, проміжний елемент між адресантом і адресатом мовлення; сукупність мовних одиниць нижчих структурних рівнів; результат навчально-мовленнєвої діяльності; спосіб пізнання дійсності, відображення мовної картини світу; структурна й смислова єдність»[1, с.238-240].

Визначенню тексту та характеристиці його ознак присвячено лінгвістичні роботи Н.Арутюнової, М.Бахтіна, Н.Валгіної, І.Гальперіна, В.Різуна, С.Карамана, Л.Мацько, О.Мацько, М.Пентилюк, М.Плющ Т.Ладиженської, О.Селіванової та ін.

З кожним роком змінюються пріоритети у вивченні української мови. Так, основна увага приділяється слову і його значенню, тобто лексиці та семантиці, питанням лексичної і граматичної сполучуваності слів, алгоритму побудови простих і складних речень, зв'язку речень у тексті. Акцент робиться не на перелік мовних фактів, а на їх інтерпретації, на те, як мова функціонує і які універсальні мовні механізми забезпечують спілкування.

Разом з тим збільшується обсяг культурно значущих відомостей про українську мову: додаються деякі цікаві факти про її історію, про взаємодію з іншими мовами, розповідається про розвиток і зміну мови під впливом зовнішніх причин. Подібної інформації в сучасному курсі надзвичайно мало, хоча сучасна культурна людина повинна володіти такими знаннями про рідну мову.

У багатьох сучасних школах України на уроках української мови передбачається вивчення різних видів текстів: текстів, що відносяться до всіх функціональних стилів літературної мови - офіційно-ділового, наукового, публіцистичного, художнього, розмовно-побутового, конфесійного.

Передбачається аналіз різних типів художніх текстів. Розглядаються наукові та науково-популярні тексти різного профілю - історичні, біологічні, географічні та ін.; учні знайомляться з тією частиною термінології наук, яка є загальноживаною. Таким чином, українська мова як шкільний предмет повинен лягти в основу інтеграції різних шкільних предметів. Школярі зможуть оволодіти різними жанрами усної та писемної мови (переказ, конспект, реферат, рецензія, заява, анотація, доповідь і т. п.). Особлива увага приділяється створенню усних текстів різного типу, як спонтанних, так і підготовлених

заздалегідь.

Викладання української мови в школі спирається на сучасні лінгвістичні знання та методичні подання; враховуються поняття дискурсу і дискурсивного аналізу. Це означає, що текст вивчається з урахуванням конкретних умов його вживання, а також психологічних і соціальних параметрів комунікативної ситуації.

Використовуючи мову, ми пристосовуємося до різних факторів: психології співрозмовників, їх соціального статусу, обсягу їх знань, а також до соціальних аспектів умов спілкування. Таким чином, і процеси породження писемного та усного мовлення, і процеси його сприйняття і розуміння не лише спираються на власне лінгвістичне знання, а й адаптують його до різних умов вживання.

Навички породження і розуміння тексту можуть застосовуватися у майбутній професійній діяльності учнів.

Слід зазначити швидке розширення і зміну областей використання мови. Так, останнім часом все більшого значення набуває Інтернет, в який переносяться різні види професійної та непрофесійної діяльності. Фактично ми маємо справу із зародженням абсолютно нового типу дискурсу: з використанням мови в новому за формою і змістом комунікативному середовищі.

Однією з головних властивостей сучасної людини є вміння використовувати свою мовну компетенцію в абсолютно різних, мінливих умовах і ситуаціях. У зв'язку з цим постає необхідність уміння аналізувати комунікативну ситуацію, розпізнавати її важливі риси і перемикати мовний реєстр залежно від типу і способу спілкування.

У сучасних умовах, які характеризуються постійним зверненням учнів до різних інформаційних джерел (насамперед до електронних ЗМІ та Інтернету) і, як наслідок, частковим відривом молодого покоління від книги, вкрай актуальним завданням стає навчити школяра читати й розуміти тексти. При цьому мова йде про тексти найрізноманітніших жанрів, стилів і способів подання - як електронних, так і книжкових. Виховуючи в учневі свідоме ставлення до тексту і мови, на якій він написаний, прищеплюючи йому мовне чуття, важливо звернути особливу увагу на становлення учня як повноцінної творчої мовної особистості. Під цим ми маємо на увазі володіння майстерністю створення текстів на задану тему і в заданому режимі, вміння відшукати потрібний текст у великому масиві мовних творів, виділивши його з кола однорідних, вміння прочитати і зрозуміти цей текст і передати його зміст іншому.

Отже, вивчати мову треба починати із засвоєння поняття тексту, дискурсу і динамічного перетворення висловлювання. Таким чином, одним із центральних завдань навчання є використання мови в різних режимах реальної комунікації.

Основні принципи викладання мови:

1. Інтегративність;
2. Орієнтація на текст, дискурс і вербальну комунікацію;

3. Багаторівневість;
4. Креативність.

1. Інтегративність

Реалізація даного принципу означає прагнення представити шкільний курс української мови не як ізольований, а тісно пов'язаний з іншими предметами, що вивчаються в середній школі: літературою, історією, іноземними мовами. Разом з тим міжпредметні зв'язки в школі встановлюються зазвичай або між дисциплінами тільки гуманітарного, або між дисциплінами тільки природничого циклу. Тому в існуючій шкільній освіті ці дві освітні області представлені відокремлено одна від одної. Однак і для навчання мови, і для підвищення загальної культури учня необхідно зробити актуальним зв'язок між предметами природничо-наукового і гуманітарного циклів, представивши тим самим шкільні дисципліни у вигляді єдиного комплексу взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих одна одну наук. Українська мова повинна стати базою для такого об'єднання.

У процесі вивчення української мови школяр має знайомитись із універсальними для всіх наук методами пізнання і логічними прийомами побудови текстів, способами викладу результатів логічного аналізу в усній і писемній формах, освоювати основні методи побудови класифікацій, вчитися бачити і проводити аналогії між законами мови і законами, що діють у природничих науках, знайомитись з особливостями організації текстів у кожній з розглянутих наук.

На практиці принцип інтегративності може бути реалізований багатьма способами. Перелічимо найбільш важливі з них: аналіз текстів, що відносяться до різних дисциплін, освоєння системи термінів та окремих одиниць термінології приватних наук, дослідження «важких місць» у шкільних підручниках з різних предметів, спільні уроки, проведені викладачами різних дисциплін, уроки-діалоги, відкриті дискусії, використання на уроках комбінованих навчальних програм та ін.

2. Орієнтація на дискурс і комунікацію.

Як правило, шкільна програма з української мови традиційно включає в себе три основні частини курсу: правопис, культуру мови і теорію української мови. Однак у центрі викладання повинні, на наш погляд, перебувати мова та спілкування, а метою викладання є розвиток мовних здібностей учнів, головним чином, виробництво і розуміння тексту. Це положення означає встановлення зв'язків кожного блоку програми із завданнями лінгвістики тексту. Курс шкільної програми обов'язково повинен містити вивчення законів побудови тексту, виявлення мовних неправильностей різних рівнів, освоєння прийомів редагування і реферування, стилістичний і жанровий аналіз тексту. Використання поняття дискурсу дозволяє ввести породження і розуміння конкретного тексту в більш широкий соціальний і культурний контекст і

розкрити загальні принципи побудови текстів різної комунікативної та ситуативної спрямованості.

У сучасній школі на уроках української мови повинна бути орієнтація на дискурс і спілкування, що передбачає деякі нові форми подачі матеріалу. Всі досліджувані мовні закони та приватні правила, включаючи орфографічні та пунктуаційні, мають ілюструватися прикладами про неможливість або значну утрудненість людського спілкування у разі недотримання відповідних законів і правил.

Крім того, на уроках кожен словесник разом з учнями має проводити аналіз « комунікативних невдач», викликаних мовними помилками, невірним вживанням пунктуаційних знаків, неправильною побудовою дієприкметникових зворотів або складних речень, а також демонструвати, до яких небажаних наслідків у спілкуванні може призвести незнання фактів теорії мови.

3. Багаторівненість.

Принцип багаторівневості реалізується у формуванні варіативного змісту освіти та адаптації до різних рівнів підготовленості школярів (базовий, поглиблений і корекційний).

4. Креативність.

У шкільних програмах повинні бути закладені основи творчого підходу до української мови як до системи і як до засобу комунікації. У процесі викладання креативність проявляється у формі співпраці вчителя та учнів. У цьому контексті особливої значущості набуває наукова дискусія, спільне обговорення та вирішення лінгвістичних проблем, рольові ігри та інші форми діалогу, під час яких учні освоюють і моделюють різні види мовних жанрів і комунікації, беруть участь у розвиваючих мовних іграх. Це націлює учня на самостійну творчу роботу, виконання оригінальних дослідницьких завдань, лінгвістичних експериментів.

Викладені у статті думки не вичерпують порушених проблем, а спонукають до творчої праці вчителя -словесника.

Уроки української мови, відповідно до вимог чинних навчальних програм, спрямовані насамперед на формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови. Реалізація цієї мети передбачає уважне ставлення вчителя до відбору текстового дидактичного матеріалу, адже навчальний текст є не тільки засобом навчання мови як системи комунікативно значущих одиниць з усіма їх характеристиками, а й засобом формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних, соціокультурних уявлень, залучення школярів до культурних надбань людства й українського народу в часовому й просторовому аспекті.

Текст на уроці української мови має бути носієм важливої культурної

інформації, покликаний виконувати роль еталону культури народу.

Література:

1. Нікітіна А.В. Педагогічний дискурс учителя-словесника: монографія.-К.: Ленвіт, 2013.- с.238-240.
2. Біляєв О.М. Концепція мовної освіти в Україні /О. М.Біляєв, М.С.Вашуленко, В.М.Плахотник //Рід.шк.-1994.- №9.- с.71-73.
3. Пентилюк М.І.Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах.- К.:Ленвіт, 2009.- 400с.

Київ-213,вул.Прирічна, буд. 17, кв. 337.

Тел.413-12-09, моб.0973421950

E-mail: wenera_alex@triolan.net.ua

Київський університет імені Бориса
Грінченка, кафедра української мови,
старший викладач